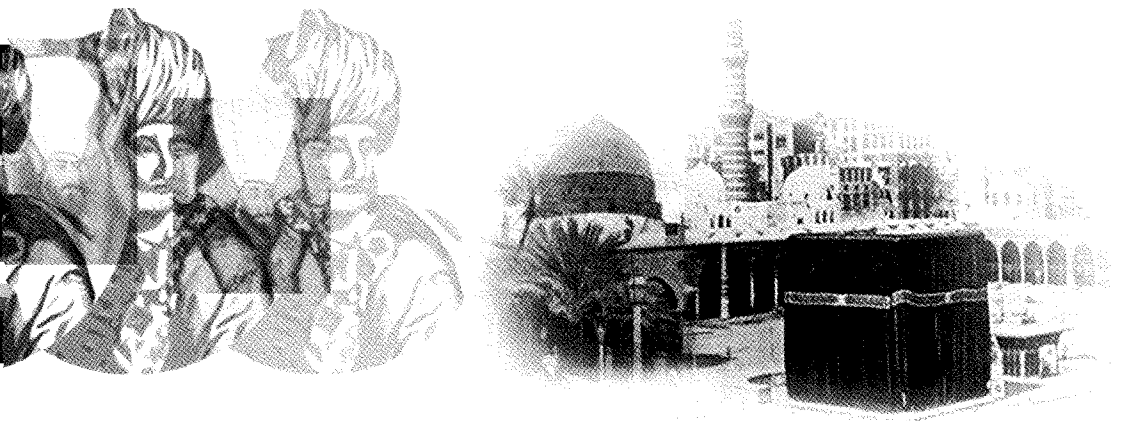

تاریخ و رجال

حرمین شریفین و سلاطین عثمانی

بهاءالدین قهرمانی نژاد شائق

چکیده و خلاصه مقاله

همزمان با عصر سلطان ممالیک شامات و مصر (۶۲۴ - ۹۲۳ ه. ق. ۱۲۵۰-۱۵۱۷ م)،^۱ حاکمیت بزرگ و همه‌جانبه‌ای - که بعدها به نام امپراتوری عثمانی شهره گشت - به‌ظهور رسید. این حاکمیت که از شمال و شمال غربی تا قلب اروپا، از شرق مجاور با صفویان و سلسله‌های پس از آن، از غرب با مدیترانه و بالکان و از جنوب و جنوب غربی شامل شامات، مصر و سرزمین حجاز و همچنین، بیشتر مناطق عربی بود؛ از قبیل ترکی قاپی و به نام بنیانگذارشان، عثمان بن ارطغرل (۵۶۸۷ ه. ق. ۱۲۸۸ م)،^۲ به عثمانی معروف شده و حاکمیتشان از همین سال، تا سال ۱۹۲۳ م برابر ۱۳۴۲ ه. ق.^۳ طول کشید و در حد فاصل این چند قرن، اهمیت حرمین شریفین به‌عنوان نقطه ثقل این حاکمیت، باعث توجه جدی به حجاز بود و در این نوشتار، سعی و اهتمام به رؤوس مطالب مربوط به سلاطین عثمانی معطوف شده است.

واژگان کلیدی: حرمین شریفین، حجاز، مکه معظمه، مدینه منوره، عثمانی.

اهمیت حرمین

نگاه ویژه مسلمانان به حرمین که دو مرکز اصلی ثقل سیاست‌های اسلامی و عهده‌دار تقدس و تلبس به این آرایه، حاکمیت‌ها را بر آن می‌داشت که سر فصل اساسی برای این دو شهر در کتاب و منشور حاکمیت خویش بگشایند.

مجموعه اتفاقات و رویدادهایی که در روزگار حاکمیت بنی‌عباس، که حدود پنج قرن طول کشید، زعامت دینی شرفا بر حرمین شریفین را، که از انتساب به خاندان پیامبر ﷺ بهره می‌بردند، بدیهی می‌نمود.

روی کار آمدن ممالیک، این وضعیت را عوض نکرد و ایشان نیز سعی و اهتمام فراوان در توقیر خاندان شریف در حجاز داشتند و از آن سو نیز، توجه تمام به حفظ روابط خود با عثمانیان می‌نمودند و حتی پس از فتح قسطنطنیه در (۸۵۷ هـ. ق / ۱۴۵۳ م) به دست سلطان محمد فاتح جشن بزرگی را در قاهره (پایتخت ممالیک) برگزار کردند.^۴

اما اختلافات مرزی در حدود شام یا عثمانیان از یک سو و پناه دادن ممالیک و ایجاد رابطه با صفویان در دوره اسماعیل صفوی و جنگ با سلطان سلیم اول از سوی دیگر، زمینه را برای برخورد عثمانیان با ممالیک فراهم کرد.^۵ سرانجام در نبردی که میان سپاهیان سلیم با قانصوه الغوری مملوکی در مرج دابق در ۹۲۲ هـ. ق. ۱۵۱۶ م. پیش آمد، مملوکیان حلب و شام شکست خوردند^۶ و سپس بر ممالیک مصر به فرماندهی طومان‌بای نیز در ریدانیه ظفر یافتند.^۷

در اثر این پیروزی، شریف مکه خود به استقبال سلیم، که به سمت حجاز شتافته بود، رفت و تسلیم بی‌قید و شرط خود را اعلام کرد. سلیم نیز که در این زمان به خادم‌الحرمین الشریفین شهرت داشت،^۸ حاکمیت شرفا را بر مکه و مدینه به رسمیت شناخت.^۹

سیاست عثمانی در قبال حرمین

توجه مسلمانان به کعبه و حرمین شریفین، عثمانیان را که خود را خلیفه عالم اسلام می‌شمردند، بر آن داشته بود که سعی و اهتمام وافری به عمران و آبادانی این دو شهر، به‌ویژه مکه معظمه داشته باشند. باز گذاشتن دست شرفا و اختیار کامل و آزادی عمل دادن به ایشان،

در راستای همین سیاست است. ضمن این که جایگاه و مرتبت ایشان در انتساب به خاندان قریش و پیامبر ﷺ، پیشینه طولانی در امور حرمین و نفوذ این جماعت هم در میان مسلمانان و در نهایت سعی و اهتمامی که در عمل برای حفظ توازن در روابط خویش با عثمانیان به کار می بردند، مزید بر علت بود.

پیروی از این سیاست در طول ایام عثمانی، به وضوح قابل رؤیت است. اگرچه در این میان اقدامات برخی از سلاطین عثمانی به دلیل روحیات شخصی خویش یا اقدامات و تشویقات اطرافیان، کارهای مؤثرتری انجام دادند.

از جمله، در زمان حاکمیت سلطان سلیم دوم (۹۷۴ - ۹۸۲ ه. ق. / ۱۵۶۶ - ۱۵۷۴ م.) که وی دستور داد به عمران و آبادانی حرمین، به ویژه، حقوق خدام، سعی و اهتمام ویژه‌ای مبذول گردد.^{۱۰} همچنین دستور تجدید بنای مسجدالحرام و توسعه آن از اقدامات وی بود و دستور ویژه‌ای نیز برای دوبرابر نمودن صدقات برای ساکنان حرمین شریفین داد.^{۱۱}

این اقدامات، کم و بیش ادامه داشت. در زمان سلطان احمد اول (۱۰۱۲ - ۱۰۲۷ ه. ق. / ۱۶۰۳ - ۱۶۱۷ م.)، وی در زمینه آبرسانی در حرمین تلاش فراوان کرد و نسبت به زمینه پرده کعبه اقدامات زیبایی داشت. او همچنین نسبت به بازسازی روضه نبوی دستورات مهمی داد و عواید روستاهایی را نیز وقف خادمان حرمین کرد.^{۱۲}

احمد اول، سعی وافری در کارهای خیر در مکه از خود نشان داد.^{۱۳} شرفای مکه در طول این ایام، اقتدار ظاهری خود را حفظ کرد و دولت عثمانی نیز سعی در سیادت کامل، اما با مراعات حدود و احترامات لازم، نسبت به حرمین داشتند؛ به گونه‌ای که حاکی از اقتدار، مجد و عظمت ایشان در چشم مسلمانان باشد.

برخی روش‌ها و اقدامات عثمانی

اگرچه سلاطین عثمانی برای همه مسلمانان، امکانات مناسبی برای موسم حج ایجاد کرده بودند، اما نسبت به شیعه به دلیل سیاست‌های مذهبی بسیار متعصبانه، موضع خصمانه‌ای داشتند. حتی در سال ۱۰۴۰ رسماً اعلامیه دادند و شیعیان را از شرکت در موسم حج منع کردند و این قضیه مدت‌ها ادامه داشت.^{۱۴}

بسیاری از عالمان به نام شیعه؛ مانند شهید ثانی، در شدت فشار سلاطین عثمانی، به ویژه

در موسم حج بازداشت شد و به شهادت رسید.^{۱۵}

گروه دیگری از علما نیز به همین ترتیب شهید شدند و یا مورد ضرب و شتم قرار گرفتند.^{۱۶}

از سوی دیگر، مسلمانان کشورهای مختلف، با توجه به نهضت استقلال‌گرایی که در ممالک زیر سیطره عثمانی، به‌ویژه در قرن نوزدهم آغاز شده بود، در موسم حج و در مجامع مسلمانان، مطالب خود را بازگو می‌کردند.

در میان بزرگان، مصلحان بزرگی چون سید جمال‌الدین اسدآبادی (۱۲۵۵ - ۱۳۸۴ ه.ق.)، کواکبی (۱۲۶۶ - ۱۳۲۱ ه.ق.)، رشید رضا (۱۲۸۲ - ۱۳۵۴ ه.ق.) و محمد عبده (۱۲۶۶ - ۱۳۲۳ ه.ق.) از موسم حج، برای اعلام حمایت از نهضت بیداری مسلمانان بهره جسته و سید جمال مسلمانان را به مراعات سطوت خلافت، با توجه به مصالح عالیّه، فرامی‌خواند.^{۱۷}

اقدامات سلطان عبدالحمید عثمانی در حرمین

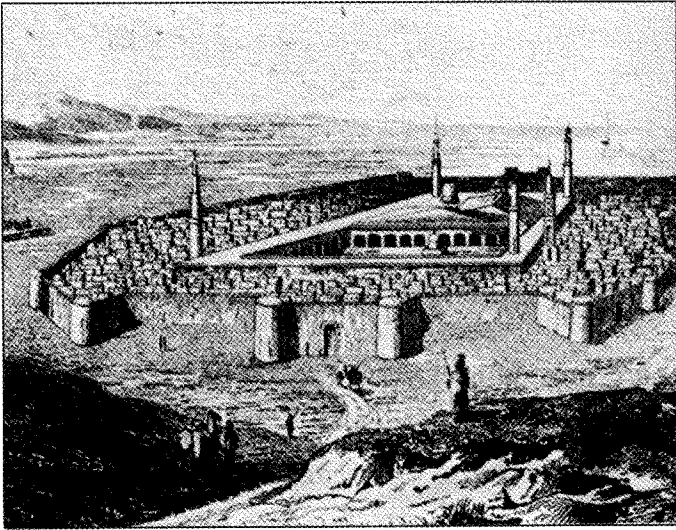
عبدالحمید در زمان حاکمیتش، حج را از ارکان سیاست اسلامی خود قرار داد. او شریف مکه را برای نشر دعوت خود در میان حجاج برگزید و جهت تسهیل آمد و شد حجاج، راه آهن دمشق به مدینه را راه انداخت و قرارداد احداث این خط را با متخصصان آلمانی در ۱۳۱۹ ه.ق. / ۱۹۰۱ م. منعقد کرد.

این خط برای مدتی، در ۱۳۲۶ ه.ق به بهره‌برداری رسید.^{۱۸}

عبدالحمید، عنایت خاصی به توسعه مساجد و مرمت آن در حرمین شریفین داشت و بسیاری از بناهای تاریخی و مقدس، که اکنون به صورت مساجد در این دو شهر و به‌ویژه مدینه وجود دارد، از آثار وی است.^{۱۹}

وی در این مطلب، هدف خود را بارها توجه به شؤون مسلمانان و حرمین اعلام می‌کرد. از اقدامات مهمی که به‌نوعی می‌توان خدمات مجموعه عثمانی به حرمین دانست، مقابله با طرح تجاوزکارانه نیروهای صلیبی پرتغالی بود که در نظر داشتند برای شکستن سطوت مسلمانان، از دریای سرخ بگذرند و از جدّه به مکه مکرّمه حمله کنند.^{۲۰}

کشتی‌های جنگی پرتغال، دوبار برای تصرف ساحل جدّه وارد جنگ شدند و با مشاهده کشتی‌های عثمانی، عقب‌نشینی کردند.^{۲۱}

منظره تاریخی مدینه منوره

صلیبی‌ها پیشتر نیز نقشه حمله به مدینه منوره و نبش قبر پیامبر ﷺ و تخریب روضه نبوی را در سر داشتند که این واقعه در ۵۸۷ هـ. ق. / ۱۱۸۲ م. در شرف انجام بود، لیکن توسط صلاح‌الدین ایوبی شکست خورد و همین ماجرا باعث توجه و بیداری عثمانی‌ها در این رابطه شد.^{۲۲}

فرجام عثمانی و تأثیر آن بر حرمین

با نهضت تجدّدخواهی، که در قلب حاکمیت عثمانی آغاز شده بود؛ از یک سو منجر به نهضت ترکان جوان، موسوم به «جمعیة الشباب العثمانيين» به رهبری مدحت پاشا و از سوی دیگر به استقلال‌طلبی در ممالک محروسه، به ویژه ممالک عربی که بی تأثیر از سیاست‌های مزورانه اروپا، به خصوص استعمار پیر بریتانیا نبود، تأثیرات فوق‌العاده‌ای در وضعیت حرمین شریفین به وجود آورد و موجب قوت گرفتن سلفیان، به رهبری محمدبن عبدالوهاب گردید. نتیجه طبیعی آن نیز حرکت از سوی درعیه به مناطق نجد و سپس تسلط تدریجی بر حرمین، در زمان شریف حسین و تسلیم شدن مناطق حجاز در برابر دعوت وهابیان بود. متأسفانه، تمامی این سیاست‌ها که از آثار رو به افول قدرت عثمانی در حجاز بود، باعث تخریب قبور مطهر اهل بیت و صحابه پاک نبوی در شوال ۱۳۲۴ گردید و به دنبال آن، دیگر کنترلی بر حاکمیت حجاز از سوی دولت عثمانی وجود نداشت؛ زیرا در زمان سلطان محمد

ششم، مصطفی کمال پاشا (آتا ترک) با اختیاراتی که در کنفرانس لوزان به سال ۱۹۲۲م. گرفت، خلافت عثمانی را ملغی و جمهوریت را اعلام کرد.^{۲۳}

برداشت:

روی کار آمدن سلاطین عثمانی، مجد و عظمت اسلامی را به رخ جهانیان کشید و همین حاکمیت مبتنی بر ظواهر اسلامی، جاذبه فراوانی در میان ملل جهان ایجاد کرد و ندای توحید، همچنان از حجاز و حرمین شریفین، در کنگره عظیم مسلمانان (حج) بر می خاست و در زمان حاکمیت عثمانی، اگر چه اندک، اما به هر حال مورد توجه بود؛ آن هم با تزییقات و سخت گیری های شدیدی که بر ضد مسلمانان راستین و پیروان پیامبر ﷺ و اهل بیت  اعمال می شد. در هر صورت، مجد و عظمت حرمین در طول این سلسله حفظ شد و اقدامات مناسبی به واسطه برخی از سلاطین عثمانی صورت گرفت.

پی نوشت ها

۱. ابراهیم، حسن، تاریخ سیاسی اسلام، ترجمه عبدالحسین بینش، نشر آرایه، تهران، چ ۱۳۷۲، ج ۴، ص ۱۲۵
۲. الشناوی، عبدالعزیز، الدولة العثمانیه، چاپ قاهره، ۱۹۸۰م، ص ۳۳
۳. فاضل، حسین، مؤتمر لوزان و آثاره في البلاد العربية، چ بغداد، ۱۹۶۷م، ص ۲۲
۴. السید رجب حرار، العالم العربي في التاريخ، ص ۱۴
۵. ابن ایاس، محمد احمد، بدایع الزهور في وقایع الدهور، تحقیق مصطفی زیاده، قاهره، ۱۹۸۴م، ج ۳، ص ۴۰۴
۶. همان، ص ۴۴۵
۷. همان.
۸. همان، ص ۴۶۳
۹. احمد یاقی، اسماعیل، دولت عثمانی از اقتدار تا انحلال، ترجمه رسول جعفریان، نشر پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۹، چاپ اول، ص ۵۶
۱۰. همان، ص ۸۷
۱۱. النهروانی المکی، البرق الیمانی في الفتح العثماني، دارالتنوير بیروت، ۱۹۸۶م، ص ۲۵۰
۱۲. احمد یاقی اسماعیل، همان، ص ۹۳
۱۳. همان.
۱۴. جعفریان، رسول، آثار اسلامی مکه و مدینه، نشر مشعر، چ ۱۳۸۲ش، ص ۵۹
۱۵. الروضة البهیة في شرح اللمعة الدمشقیة، شهید ثانی، ج ۱، مقدمه.
۱۶. جعفریان، همان.

- ١٧ . احمد ياقى اسماعيل، همان، ص ١٦٧
- ١٨ . الشتاوى، عبدالعزيز، همان، ج ٢، ص ٨٤٢
- ١٩ . رفعت، محمد، التوحيد السياسى للفكرة العربية الحديثه، قاهره، ١٩٦٤م، ص ٩٠، نقل از همان، ص ١٧٠
- ٢٠ . زين، نورالدين زين، نشؤ القومية العربية، بيروت، ١٩٨٦، ص ٥٧
- ٢١ . همان، ص ٨٤٣
- ٢٢ . همان.
- ٢٣ . همان.

